

Шляхи опису семантики термінів-комполітів греко-латинського походження

Семантика термінів, побудованих на давньогрецькій або латинській лексичній основі, традиційно розглядається як така, що безпосередньо виводиться із значення терміноелементів, що входять до його складу. Цей підхід особливо поширений у навчальній літературі, де можемо часто спостерігати твердження подібні до, наприклад, такого: «Зазвичай ТЕ (терміноелемент. – А.Ф.) займає в структурі слова постійне місце та зберігає власне смислове значення. Достатньо знати найбільш вживані греко-латинські ТЕ, й ми будемо спроможні без труднощів проникнути у таємницю будь-якого слова». Щоб зрозуміти інтернаціональні слова, пише Н.Є. Фролова, «необхідно засвоїти греко-латинські ТЕ та використовувати їх в якості способу дешифрування» [29:21].

Сама ця концепція можливості «дешифрування», «декодування» термінів за допомогою розуміння значення їх терміноелементів існувала вже давно й у науці, звідкіля й розвилася ідея створення термінологічного коду, або термінологічного ключа, який, з іншого боку, міг би правити за суворо регламентованими правилами, які «мусять також містити перелік найважливіших основ, слів й афіксів, що можуть використовуватися при утворенні кодових слів» [10:124; 14:186–192]. Один із комітетів ЮНЕСКО з питань термінології в письмовій рекомендації 1964 р. підкреслював, що в той час як усе більше компонентів греко-латинського походження входить до термінології, все менше фахівців мають змогу опану-

вати цими давніми мовами. Тому, як наголошувалося в цьому документі, «стає важливим навчати молодих вчених принаймні *елементам і правилам* наукової термінології (курсив наш. – А.Ф.)» [10:127; пор. 6:39]. Таким чином в лінгвістичній науці й утверджувався стереотип, що одною з «переваг» вживання терміноелементів греко-латинського походження є те, що «поняття часто розкривається через значення складових компонентів терміна» [5:82].

Ю. Старовойт стверджує: «Знаючи, приміром, значення слів «автодром», «мотодром» та «гідравлика», ми легко зрозуміємо і нововведення типу «гідродром», навіть не усвідомлюючи, що «дромос» грецькою значить «дорога» [25:155]. Саме на припущенні, що *значення терміна*, створеного на основі греко-латинських терміноелементів, *може виводитися із значення цих терміноелементів у його складі*, і побудована велика кількість підручників з медичної та іншої термінології, українських і західних. «У міру того, як лексичний запас студента зростає, – пишеться в одному з таких підручників, – він чи вона починає помічати певну модель, яка використовує деякі з цих (греко-латинських. – А.Ф.) компонентів. ... Розбиття слова на складові з метою отримати їхнє внутрішнє значення допомагає студентам розвинути знання форми та вжитку слова...». І далі наводиться такий приклад: «Аденома: аден- (основа або корінь) = залоза, -ома (суфікс) = пухлина, аденома = залозиста пухлина» [2:4].

Сучасні наукові праці, присвячені різним лексико-семантичним аспектам української термінології, торкаючись інтернаціональної лексики і, зокрема, греко-латинських компонентів у її складі, зазвичай приймають за дане саме таку концепцію аналізу семантики термінів. Так, наприклад, у А.О. Ніколаєвої знаходимо: «Дослідження структури греко-латинізмів у синхронному плані дозволяє пов'язувати формальні ознаки слів з їх семантикою, дає поштовх до глибшого і чутливішого сприймання форми слова, допомагає осмислити більшу кількість термінів як рідної мови, так і інших мов». І в наступному абзаці: «Враховувавши значення кореня і відповідних афіксів, ми глибше і точніше сприймаємо внутрішню форму цих слів» [18:103].

Можливо, відчуваючи, що трактування термінів з точки зору цієї хрестоматійної позиції містить чимало прихованих труднощів, укладачі «Словника інтернаціональних терміноелементів грецького та латинського походження в сучасній термінології» [8] вже не так прямолінійно говорять про безпосередній зв'язок семантики терміноелементів з одного боку та значення складених на їх базі термінів з іншого. Вони уявляють практичне призначення їхнього словника так: «[Д]ля виявлення внутрішньої форми терміна-інтернаціоналізму потрібне знання не всієї мови-продуцента, а лише значення певного корпусу типових морфем. ... якщо не у видимій формі, то імпліцитно, в своїй будові та вживанні похідні терміни-інтернаціоналізми мають повноцінну внутрішню форму. Тому як з методичної, так і з фахової точки зору дуже важливо знати походження та зміст запозиченого терміна чи його елемента» [8:5].

Критику цього словника знаходимо у І.І. Вакулик [6:40–41]. Вона вважає, що побудова словникових статей та підбір лексичного матеріалу «ускладнює розпізнавання сучасних термінів», та й за самим словником «не можливо декодувати сучасні терміни». Пропонується укласти повнішу збірку терміноелементів, вказуючи для кожного «всі його варіанти і можливі значення». Очевидно, проблема полягає не в якості словникового опису терміноелементів, адже видань, в яких каталогізована та чи інша кількість грецьких та латинських терміноелементів, існує чимало [1:291–305; 12; 32³: 426–439 etc.]. Очевидно й те, що існують складніші зв'язки між значенням етимона і терміноелемента з одного боку, між значеннями терміноелементів і складеного терміна з другого, з третього – між значенням терміна та його складових і поняттям, а також складніші зв'язки значень у межах словотворчих і парадигма-

тичних рядів, – зв'язки, опис і пояснення яких не може обмежитися лише «розпізнаванням» і «декодуванням».

Н.В. Васильєва пише: «Ми можемо говорити про явно виражене термінологічне значення тільки в складі цілого терміна. Терміноелемент, на відміну від цілого терміна, не виражає поняття, а тільки вказує на певне термінологічне поле» [7:71]. Досліджуючи семантику греко-латинських терміноелементів у лінгвістичній термінології, авторка приходить до дуже суттєвого спостереження про *сміслову неви-значеність виокремлюваних із термінів терміноелементів* [7:72].

Насправді, існує велика кількість термінів, при структурному членуванні яких значення не «випливатиме» безпосередньо із значень греко-латинських терміноелементів у їх складі. Пор.: *аукс-* ('зростати', 'збільшуватись') + *-троф-* ('їжа', 'живлення') = *ауксотрофи* біол. ('мікроорганізми, що *втратили здатність* синтезувати одну з речовин, необхідних для їх зросту' [19: 113]); *аміл-* ('крохмаль') + *-рексис* ('розрив', 'розкол') = *амілорексис* біол. ('*розчинення* шлунковим соком *білкової оболонки* рослинних клітин з вивільненням крохмалевих зерен' [32¹: 48]); причому існує окрема ланка термінів (особливо в медицині), структура яких відображає концепції, що змінилися чи були переосмислені з часів, коли ці терміни були утворені чи запозичені: *гоно-* ('сім'я') + *-рея* ('текти') = *гонорея* мед.; *-под-* ('нога') + *-агра* ('різкий біль') = *подагра* мед. ('хронічне захворювання, спричинене відкладанням солей сечової кислоти у тканинах' [23:301]). Цікаво зупинитись на етимології останнього терміна. Він не був утворений на основі грецьких *πούς*, *ποδός* 'нога' й *ἄγρα* 'полювання', а був запозичений від слова *ποδάγρα* (1) 'капкан', (2) 'ревматичний біль в ногах'. В другому значенні (метафора) це слово вживається вже у Плутарха та Лукіана [9]. Вже від медичного терміна *подагра* виділяються терміноелементи *-под-* й *-агра*, адже зафіксовані *омагра*, *хірагра* мед. [23], а в англійській мові ще *arthragra*, *ophthalmagra*, *odontagra*, *proctagra* [1:232]; а також *подометр*, *подометрія*, *подобромідоз* мед. і под. [24:395]. Докладніше про етимологію терміна *подагра* див. [1:222].

Розглядуване питання вивідності значення термінів із їх складових підпадає під категорію питань мотивованості номінації термінологічних одиниць. Мова йде про питання зв'язку дефініції терміна з його структурою, питання обов'язковості, факультативності або бажаності такого зв'язку. Д.С. Лотте писав, що майже всі нові терміни будуються на основі тих, що вже існують, і, таким чином, більшість є моти-

вованими [17:24]. С.Д. Шелов вважає, що хоча можуть існувати випадки *конвекційного* (чисто умовного) зв'язку термінів та їх дефініцій, все ж таки «основні, домінуючі способи семантизації терміна за допомогою дефініції підпорядковуються певним мовним правилам і закономірностям» [31:152–153]. Порівнюючи групу російських термінів *дейксис*, *фузия*, *файл*, *дамп* з такими, як *де-код-ирова-н-и-е*, *ин-филтр-аци-я*, *де-ак-климат-изац-и-я* і т.д., він доходить висновку, що, стосовно першої групи, «цей вид повністю немотивованої номінації є досить рідким», і навіть складає «абсолютну меншість будь-якої розвинутої термінології» [31:153–154, особ. 154].

Так само і Т.Л. Канделаки погоджується з ідеєю І.С. Торопцова, згідно якої процес утворення термінологічної одиниці йде шляхом від значення до звукової оболонки, причому передбачається, що значення (інакше – зміст поняття) мусить бути сформульовано письмово чи усно за певною моделлю ще до утворення терміна. Цей зміст при утворенні терміна стає його *дійсним* значенням [11:111].

У зв'язку з цим авторка розглядає механізм «зчіплювання» значення з звуковою оболонкою терміна і при цьому зазначає, що «[г]ранична точність іменної основи не є обов'язковою – звукова оболонка може «зчепитися» з даним значенням й у тому випадку, коли іменна основа, що включається (до складу терміна. – А.Ф.), не здобута із слів, що виражають ознаки-видові відмінності» [11:121]. Ознаки-видові відмінності, на відміну від ознак-найближчих родових понять, не є провідними у встановленні (та закріпленні) такого «зв'язку» [11:113], і, якщо ці перші виражені греко-латинськими терміноелементами, то часто спостерігається явище невідповідності значення компонентів значенню цілого терміна. «При розробці конкретних термінологій самі ознаки-видові відмінності можуть опинитися вираженими іншими словами, греко-латинськими еквівалентами і т.п. Існують «кордони» використання звукових оболонок, допустимі межі розбіжності між *дійсним* значенням і *буквальним* значенням термінів» [11:123].

Таким чином, в терміні можна виділити *буквальне* значення, тобто «значення терміноелементів, що входять до його складу, з урахуванням їх морфології та синтаксичних зв'язків» [17:24]. В залежності від співвідношення буквального та *дійсного* значення терміна, Лотте розподіляє терміни на *ті, що правильно орієнтують*, *нейтральні* та *ті, що неправильно орієнтують* [17:24–25; пор. 11:123]. І.М. Кочан робить аналогічне спостереження, використовуючи дещо іншу термінологію для розмежен-

ня цих трьох типів лексико-семантичної структури термінів: «в одних випадках слова з цими (міжнародними. – А.Ф.) терміноелементами ґрунтуються на словосполученнях з прозорою мотивацією, (*авторинок* – автомобільний ринок, *телеантена* – телевізійна антена, *електроприлад* – електричний прилад), в інших такий зв'язок із словосполученням є опосередкований, бо зберігається лише у перекладі (*фітотерапія* – фіто (рослина) і терапія (лікування), тобто – лікування рослинами), *геологія* – гео (земля) + логія (наука, вчення) – наука про Землю. А ще в інших випадках, зв'язок із словосполученням взагалі втрачений, напр.: *телефон* – теле (далеко) + фон (звук), дослівно «далекі голос»: поширена назва телефонного зв'язку, скорочена назва телефонного апарата, перетворювач електричних сигналів звукової частоти на звукові коливання з тим самим спектром частот» [13:63; пор. 12:43].

Проте приймаючи таку класифікацію, ми спостерігаємо, що навіть в термінах «з прозорою мотивацією» терміноелементи не характеризуються регулярністю у ступені впливу на значення цілого терміна, не виражають тих значень, які «прописані» їм як терміноелементам, таким, «що відповідають вимогам точності, короткості й однозначності терміна» [12:16]. Так, якщо розглянути термінологічний ряд з якимось повторюваним терміноелементом, то можна спостережити, наскільки різне семантичне навантаження може нести цей терміноелемент, наскільки різні поняття він може виражати, якщо виводити його значення в складі цілого терміна шляхом співставлення дефініції з компонентною структурою терміна. Наприклад, терміноелемент *нейро-*, *невр-* інвентаризований як такий, що «у складних словах означає відношення до нервової системи» [8:35; пор. 12:212]. Проте у ряді (1) *нейролейкоз*, (2) *нейросекреція*, (3) *нейроінфекція*, (4) *нейродерматоз*, (5) *нейрофіброма* мед., аналізуючи значення термінів у напрямку від значення терміноелементів до дефініції і, таким чином, роблячи спробу з'ясувати, як зміст поняття кількісно та якісно розподілено між терміноелементами, що складають ці терміни, будемо змушені констатувати, що терміноелемент *нейро-* у кожному з перерахованих термінів вказує на окреме індивідуальне поняття, далеко не тотожне за об'ємом із поняттям «нервова система». І це при тому, що цей терміноелемент не вважається багатозначним.

В перерахованих вище термінах частина, що формально виражається терміноелементом *нейро-*, позначає відповідно: (1) *нейро-* «ураження ЦНС внаслідок...» + *-лейкоз*; (2) *-секреція* «процес утворення та виділення...» +

нейро- ‘нейрогормонів’ або (2а) *-секреція* ‘процес утворення та виділення нейрогормонів клітинами...’ + *нейро-* ‘гіпофізу’; (3) *-інфекція* ‘інфекція, що уражає...’ + *нейро-* ‘нервову систему’; (4) *-дерматоз* ‘захворювання шкіри, викликане...’ + *нейро-* ‘порушенням функції нервової системи’; (5) *-фіброма* ‘пухлина, що розвивається із сполучнотканинної оболонки...’ + *нейро-* ‘нерва’ [23:221–222].

В.М. Овчаренко стверджує, що «[в]становити наявність значення в розгляданій мовній одиниці та виявити характер цього значення можна лише через зіставлення різних випадків її вживання у складі двох чи кількох складніших утворень, які частково збігаються за значенням, при умові, що цей збіг можна пояснити саме повторенням даної одиниці» [20:42]. Так само, зіставивши на схемі 1 випадки вживання терміноелемента *нейро-*, ми не можемо співвіднести з ним значення «відношення до нервової системи», яке б регулярно повторювалось у складі дефініцій всіх наведених по вертикалі термінів. Таким чином, у супереччя традиційному визначенню, ми мусимо конста-

спостереження, подібні до наших, робить В.М. Овчаренко, доводячи відсутність спеціального значення компонента *фазо-* у терміні *фазометр* («прилад для вимірювання різниці фаз між двома змінними електричними величинами тієї ж самої частоти»), а саме відсутність значення, регулярно повторюваного у межах подібних термінологічних утворень. «Знаючи значення одиниці *-метр* у семіотично складних утвореннях, можна було б частину визначення («прилад для вимірювання») співвіднести з цим компонентом. Але тим самим ми б неправомірно надавали компонентові *фазо-* значення «різниця фаз між двома змінними електричними величинами тієї ж самої частоти», у якому він не вживається в інших утвореннях» [20:45].

Піддаючи терміни семіотичному аналізу та з'ясовуючи, які терміноелементи (компоненти) можна вважати знаками, а які ні, автор висуває гіпотезу, що деякі терміноелементи не володіють, або не завжди володіють ознаками знаків, і, таким чином, не мають спеціального значення в межах складених термінів, значен-

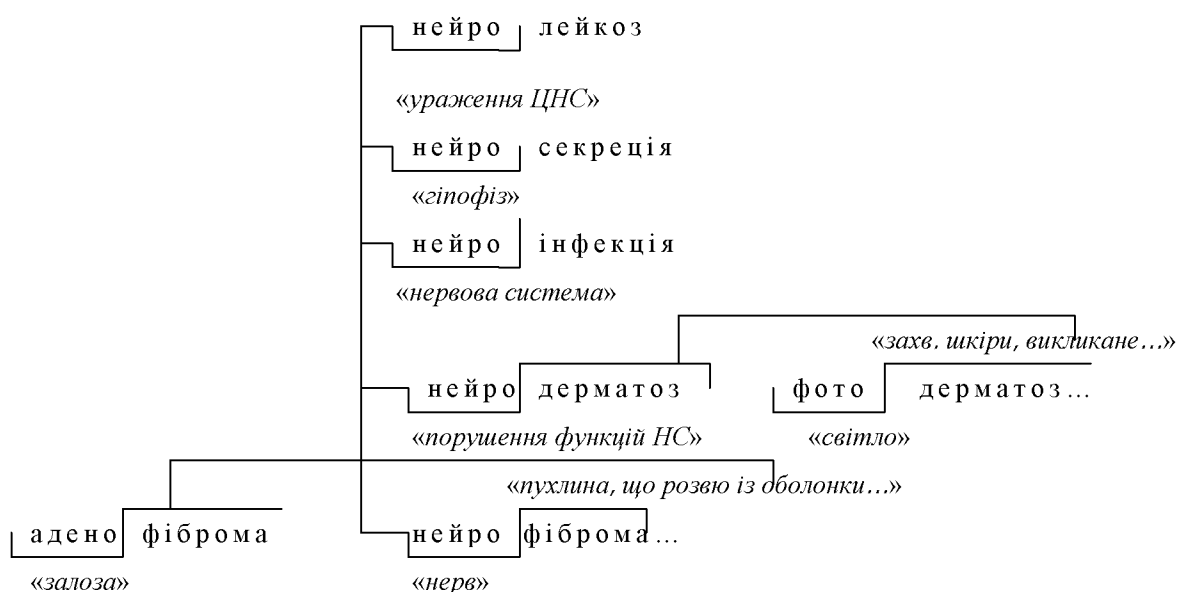

Схема 1. Функції та значення терміноелемента *нейро-*

тувати, що в наведених у схемі 1 прикладах виділення єдиного, чітко окресленого значення терміноелемента *нейро-* не є можливим в межах даної групи, хоча й значення термінів можна визнати сумою значень терміноелементів (див. дефініції вище). Окрім того, спостерігаємо, що системність структури і значення термінів простежується по горизонталі: *аденофіброма* – *нейрофіброма* мед. (перший терміноелемент указує на орган, із тканини якого розвивається пухлина); *нейродерматоз* – *фотодерматоз* мед. (перший терміноелемент указує на причину ураження шкіри).

ня яких є в таких випадках семіотично (та семантично) нерозкладне. [20:41–48, 52–56]. «[3]гідно з принципом семіотичної цілісності і повторюваності мовного знака, знакове утворення може вважатись за семіотично розкладне у даному його значенні тільки тоді, коли це значення має аналітичний характер, тобто впливає із значень своїх компонентів, які мають бути тотожними формою і значенням з такими ж компонентами інших семіотично розкладних утворень» [20:46].

Подібні випадки невідповідності «словникового» значення терміноелемента та його значень у складі термінів непоодинокі. Так,

проаналізувавши фізичні та хімічні терміни з терміноелементом *терм(о)-*, ми пересвідчилися, що, з одного боку, значення цього терміноелемента як такого, що, згідно загальноприйнятої систематики, «у складних словах означає «тепло» [8:45], не завжди виводиться шляхом співвіднесення дефініції терміна з його структурою, а з іншого боку, самі терміни, до складу яких входить цей терміноелемент, майже ніколи не піддаються адекватному «дешифруванню» за допомогою лише складання закріплених словником значень терміноелементів (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Значення та функції терміноелемента
*терм(о)-***

Термін і його лексикографічна фіксація	Греко-лат. ТЕ-складові терміна	Значення терміноелементів за традиційною класифікацією	Наукове визначення терміна	Спеціалізація значення терміноелемента <i>терм(о)-</i> в терміні
термообробка напівпровідника фіз. [3:30]	термо-	у складних словах означає «тепло» [8]; відповідає поняттю «температура», «теплота» [12:425]	нагрівання та охолодження напівпровідника ... з метою зміни його електрофізичних властивостей	нагрівання та охолодження
термомонометр фіз. [28:750]	термомонометр	те саме у складних словах означає «вітряний» [8] у складних словах означає «вимірювач» [8]	прилад для вимірювання швидкості потоку рідини або газу ... принцип дії якого полягає у залежності між швидкістю потоку v і тепловіддаванням дроту, вміщеного в потік і нагрітого електричним стру-	тепловіддавання

Термін і його лексикографічна фіксація	Греко-лат. ТЕ-складові терміна	Значення терміноелементів за традиційною класифікацією	Наукове визначення терміна	Спеціалізація значення терміноелемента <i>терм(о)-</i> в терміні
термогальваноманітні явища фіз. [28:750]	термогальваноманіт	те саме, що й у терміні «термообробка» (італ., вл. наз.) вказує на зв'язок слів із постійним електричним струмом [19:212] у складних словах означає «магнітні явища» [8]	явища, пов'язані з впливом магнітного поля на електропровідність твердих провідників	теплопровідність
термодифузія фіз. [28:754]	термодифуз-	те саме, що й у терміні «термообробка» повільне просякання однієї речовини в іншу [8]	перенесення компонент газів сумішей або розчинів під впливом градієнта температури	градієнт температури
термофосфати хім. [30:569]	термофосфор	те саме, що й у терміні «термообробка» хімічний елемент [8]	водонерозчинні фосфорні добрива, що отримуються сплавленням природних фосфатів ... з різними добавками	сплавлювання
терміт хім. [30:565; 27:344]	терм-	те саме, що й у терміні «термообробка»	порошковатий суміш еквімолекулярних кількостей Al	виділення тепла

Термін і його лексико-графічна фіксація	Греко-лат. ТЕ-складові терміна	Значення терміноелементів за традиційною класифікацією	Наукове визначення терміна	Спеціалізація значення терміноелемента терм(о)- в терміні
			(рідше Mg) та окисню менш активного металу... Компоненти Т., нагріті вище 1000 °С, вступають до окислювально-відновлювальної реакції, що супроводжується виділенням великої кількості тепла	
термогравіметрія _{хім.} [30:56 5; 27:34 4]	термогравітація - метр	– « – тяжіння [8] те саме, що й у терміні «термоанемометр»	метод термічного аналізу, що ґрунтується на реєстрації залежності зразка від температури	температура

Отже, постає питання, яким чином можливо виділити та охарактеризувати значення того чи іншого терміноелемента поза морфемним оточенням або контекстом (і, очевидно, його можливо виділити хоча б тому, що терміноелементи греко-латинського походження «зберігають в значній мірі смисл тих знаменних слів, на базі яких вони виникли, хоча цей смисл може бути здобутий лише шляхом «перекладу» з відповідної іноземної мови» [15:56]). З іншого боку, вимагає глибшого дослідження питання семантичного навантаження та функцій терміноелементів у складі композитних термінів, бо традиційний «словниковий» підхід до визначення їх семантики та функцій, як було проілюстровано, залишає більше питань, ніж дає відповідей.

Очевидно, терміноелементи в межах термінів-композитів мусять бути семантизовані з урахуванням впливу на їх значення таких чинників, як позиція щодо інших словотворчих морфем, значення інших терміноелементів, що входять до складу того ж самого терміна, словотворчий тип, системні зв'язки в межах даної лексико-семантичної групи тощо. Вже вихідні категорії такого нетрадиційного підходу до опису значення терміноелементів не дозволяють погоджуватися із твердженнями, що інтернаціональні греко-латинські терміноелементи «несуть інформацію, закріплену кількома мовами зі *строго аргументованим змістом* (курсив наш. – А.Ф.)» [14:97].

Висвітлені нами труднощі співвіднесення семантики композитного терміна зі значеннями греко-латинських терміноелементів, що входять до його складу, описуються й більш спеціальними розвідками в межах традиційних теорій. Так, О.В. Суперанська та ін. зазначають: «Значення терміна не складається із суми значень терміноелементів, пор. *леукопатія, мікрофтальмія, базофілія*» [26:105]. За нашим переконанням, до такого висновку неминуче приводить та обставина, що в традиційних підходах терміноелементам приписуються ті (зазвичай вузькі та спеціальні) значення, які їм взагалі не властиві. Це зокрема стосується терміноелементів, які зазначені авторами називають «службовими». «С л у ж б о в і терміноелементи класичних мов (префікси, суфікси), регулярно повторюючись в певних термінологічних рядах, отримують своє власне, термінологічне значення, втрачаючи колишнє структурне значення, властиве їм в мовах-джерелах» [26:103]. І далі автори теоретичної роботи «Загальна термінологія» наводять приклад кінцевого службового терміноелемента **-ома** як такого, що в термінологічному полі медицини «оформлює позначення різноманітних пухлин: *карцинома, гранульома*» [Там само]. Однак навіть в межах термінології медицини зустрічаємо термін *скотома*_{мед.} [24:485], в якому компонент **-ома**, так само як і термін, не вказує на пухлину: «**СКОТОМА** [давньогр. σκότος *темрява*, морок] обмежена сліпа ділянка в полі зору, що сприймається людиною як сліпа пляма...» [19:835].

Таким чином, можна вказати на звичайні шляхи, за допомогою яких терміноелементи отримують своє номенклатурне значення. Це, по-перше, асоціація спеціального значення терміноелемента з етимологічним значенням (це особливо актуально для «смилових», або кореневих терміноелементів) і, по-друге, виділення спільного значення терміноелемента із термінологічного ряду, «ізоморфізм членів

якого надає більшу смислову конкретність компонентам терміна» [7:72]. Проте як слушно зауважує Н.В. Васильєва, «достатньо звернутися до одиночних або парадигматично не сполучених термінів, як смислова невизначеність терміноелементів, що виокремлюються з них, стає очевидною. Порівнюючи, наприклад, терміни *флексія* та *циркумфлекс*, ми можемо виокремити з них терміноелемент *флекс*, але не можемо приписати йому жодного «явно вираженого термінологічного значення» (тут авторка цитує Д.С. Лотте. – *А.Ф.*)» [Там само]. Однак аби ще раз підкреслити особливості традиційного «словникового» підходу, у зв'язку з процитованим твердженням необхідно заважити, що терміноелемент *flex-* (і *flect-*) каталогізовано зі значенням 'згинати' у [1:301]; в медичинській термінології виділяють також *-флексія* ('гнути', 'згинати'): *антефлексія*_{мед.} [32³:438; 24:36].

Схожі питання виникають і при використанні цих підходів при аналізові таких термінів, як *рееміграція*_{політ.} [27:281] і *реінфекція*_{мед.} [24:452]. Так, із рядів *міграція* – *імміграція* – *еміграція*; *мобілізація* – *імобілізація*, *еволюція* – *інволюція*, *корпорація* – *інкорпорація*; а також *місія* – *емісія*, *експлікація* – *імплікація* правомірно можна виділити терміноелементи *ре-* 'повторна дія', *міграція* 'переселення', *ін-(ім-)* 'в, на', та *е-(екс-)* 'звільнення, зміна, рух догори' [8:70] (із застереженням, бо *місія* – *емісія* не є, власне, термінологічним (парадигматичним) рядом і ці два терміни належать до різних терміносистем). При спробі тлумачити термін *ре-е-міграція* за допомогою виведених таким чином значень терміноелементів отримаємо дефініцію «повторний виїзд із країни», хоча мусимо отримати «різновид репатріації – повернення емігрантів до країни виходу» [19:783].

Так само, термін *реінфекція* мусить розкладатися таким чином: *ре-ін-фекція*. Проте при такому тлумаченні залишається під питанням статус елемента *-фекція*, який не виділяється як, власне, терміноелемент у вітчизняних лексикографічних працях, хоча й не оминається західними [1:114, 301]. Ученистий етимолог, звичайно, пов'яже цей формант (правильніше *-фект-*, як у термінах *де-фект*_{мет., біол., мат., фіз. etc.}, *пер-фект*_{філол.}) із більш звичним *-факт-*, утвореним від латинського дієслова *facio, feci, factum, facere* 'робити': *факт*_{юр.}, *фактографічний*_{кїб., філол.}, *фактор*_{екол., біол., хім., etc.}, *факторизація*_{мат.}, *факторинг*_{фін.}, *факторіал*_{мат., фіз.}, *факторія*_{ек.}, *фактура*_{філол., ек.}, *контрафакція*_{юр.} [27] та ін. При префіксальному словотворенні форми цього дієслова в латинській мові утворювалися основи з редукованим голосним

[16:25], які знайшли відображення в українській мові у вигляді згадуваного *-фект-*, а також *-фік-*: *інфікований*_{мед.}, *інфікування*_{мед., вет.} [27:120]. Всі ці терміноелементи або, краще, фонетичні варіанти одного терміноелемента походять від наведеного латинського дієслова, але якщо за ними фіксувати значення «робити», то, приміром, не буде підстав трактувати терміноелемент *-фект-* у терміні *ін-фекція* як такий, що несе основне смислове навантаження, уточнюване префіксальним терміноелементом *-ін*, бо *інфекція* – це «зараження; *укорінення* та розмноження в живому організмі хвороботворних мікроорганізмів...» [19:387].

Аналізуючи такі співвідносні пари термінів, як, наприклад, *еміграція* – *рееміграція*_{політ.}, *інфекція* – *реінфекція*, *імплантація* – *реімплантація*, *інвазія* – *реінвазія* [24:186, 452], *іннервація* – *реіннервація*_{мед.} (sic!) [24:188, 452], усвідомлюємо відносно вільну сполучуваність префіксоїда *ре-*, а також неможливість виділити формант *ін-* із морфологічної структури терміна, не поставивши під питання статус елементів **-фекція*, **-плантація*, **-вазія*, **-нервація*, хоча їхня етимологія є досить прозорою. В цьому виявляється ще один недолік традиційного способу семантизації термінів – від значення терміноелементів до значення структури, – коли спочатку визначається номенклатурний список терміноелементів. Результатом цього стає те, що такі новоутворення, як, наприклад, *термінклатура* «залишаються внутрішньо невмотивованими, що небажано для терміна», бо «немає такого терміноелемента *-клатура*, а саме утворення *термінклатура* – утворення індивідуальне» [26:15]. Коментуючи цей термін, О.В. Суперанська правильно етимологізує цей термін як такий, що утворений за подібністю до терміна *номенклатура*, який походить від латинських слів *nomen* 'ім'я та *calo, calavi, calatum, calare* 'кликати', 'скликати', проте низька частотність утворень від цього дієслова не дозволяє визнати форму **-клатура* терміноелементом.

За термінологією Р. Беляєва, згадувані терміноелементи *ре-*, *ін-(ім-)* та *е-(екс-)* є «зв'язаними», а *міграція* є «вільним» терміноелементом [4:65; пор. 12:31–32]. Але як видно з наведених прикладів, ступінь можливості їх вичленування із складу композитних термінів сильно варіюється. Префіксальний терміноелемент *ре-*, очевидно, далеко перевищує інші у ступені «вільності» в цьому відношенні. Деякі дослідники, а серед них і М.Б. Панов, вбачають в терміноелементах греко-латинського походження (він говорить, в основному, про кореневі препозитивні терміноелементи на кшталт *авіа-*, *радіо-*, *теле-*, *електро-*, *аеро-*

і под.) ознаки слова, переводячи їх у клас *аналітичних прикметників*. «Насправді, – пише він, – за походженням це префікси-інтернаціоналізми. Але зараз-то вони вже псевдо-префікси, отримали всі ознаки слова, а ставши словами, вони неминуче потрапляють до класу аналітичних прикметників. Які ознаки? Вільна, нефразеологічна сполучуваність з іменниками.... Сполучуваність з частками. Фонетична прикмета слова: особливий, персональний наголос» [21:244]. З високою долею застереження, але ж правомірно говорити й про першопочатки подібних процесів й у деяких дуже частотних префіксальних терміноелементів, таких як *ре-*, *псевдо-* та ін., що й дозволить пояснити різний ступінь їх «вільності» або «зв'язаності», помічений нами на основі аналізу наведених вище термінів.

Подібних проблем співвідношення семантики мотивованого та мотивуючого слів, що, правда, на матеріалі загальнонавчальної лексики, торкаються й сучасні дослідники, зокрема В.Д. Пономаренко. У дослідженні, присвяченому іменникам-відад'єктивам, вона пише: «Сутність дериваційного процесу з семантичної точки зору зводиться до так званого семантичного нарощення, бо більшість похідних слів семантично не є простою сумою значень твірних основ та формантів, тобто похідне слово характеризується фразеологічністю семантики (неможливість вивести значення слова тільки із значення його складників)» [22:4].

Отже, існування проблеми невідповідності значень складових частин терміна його значенню в цілому визнається як традиційними, так і новітніми підходами до аналізу семантики мотивованих одиниць. В межах традиційних теорій ця проблема вирішується двояко. Це, по-перше, розмежування різних ступенів відповідності значень терміноелементів значенню цілого терміна (див. вище), виділення і розведення буквального значення та смислового змісту терміна [17:76] і в той самий час вироблення практичних рекомендацій щодо

утворення нових термінів: вони мусять бути прозоро мотивованими, такими, що характеризуються логічністю семантичних зв'язків між їх компонентами, прозорістю та регулярністю структури. Так, у Д.С. Лотте знаходимо: «[Д]ля систематичності надзвичайно важливо, щоб у терміні явно розпізнавалися значення його складових частин і щоб ці значення не суперечили значенню цілого терміна (смислового змісту)» [Там само].

По-друге, вважається, що термінотворчість – це процес штучного словотворення, і, оскільки значення наукового терміна розкривається в дефініції, то питання його форми не є принциповим. В цьому розкривається основне протиріччя традиційних термінознавчих теорій. «Значення терміна не складається із суми значень терміноелементів, пор. *леукопатія*, *мікрофтальмія*, *базофілія*. Значення терміна передається за допомогою його дефініції. ... [С]воє основне, термінологічне значення він отримує лише в певній термінологічній (і понятійній) системі» [26:105]. Але з іншого боку, визнається, що «[п]ри будь-якій номінації важливе значення відводиться мотивуванню. ... термін вмотивований відповідним набором терміноелементів. В якості міжнародних для європейського ареалу частіше за все виступають латинські та грецькі елементи» [26:107].

Із викладеного видно, що традиційна теорія термінознавства – відносно закрита та прескриптивна система. Недоліки та слабкі сторони традиційних методик аналізу семантики термінів проявляють себе в численних прикладах, наведених в цій роботі. В якості альтернативи традиційним теоріям, на думку автора, необхідно запропонувати таку концепцію, яка дозволить тлумачити семантичну структуру подібних термінів (та навіть більш складних, які містять, наприклад, фонетичні варіанти терміноелементів греко-латинського походження), концепцію, що дозволить бачити такі терміни в системі, відкритій для новоутворень.

Список скорочень

італ. – італійське
лат. – латинське
біол. – біологія
вет. – ветеринарія
ек. – економіка
екол. – екологія
кїб. – кібернетика
мат. – математика

мед. – медицина
мет. – металознавство
політ. – політика
фіз. – фізика
філол. – філологія
фін. – фінансова справа
хім. – хімія
юр. – юриспруденція

Література

1. Dunmore Ch.W., Fleischer R.M. Medical Terminology: Exercises in Etymology. – Philadelphia: F.A. Davis Company, 1986.
2. Frenay A.C., Mahoney R.M. Understanding Medical Terminology. – Boston, Burr Ridge, Dubuque, Madison, New York, San Francisco, St. Louis: WCB/McGraw-Hill, 1998.

- 3.** Автоматизация производства и промышленная электроника: Энциклопедия современной техники. – М., 1965. – Т. 4. **4.** *Беляев Р.С.* Поняття терміноелемента з погляду теорії номінації // Мовознавство. – 1990. – № 3. – С. 64–65. **5.** *Білогуб А.* Термінолексика з огляду на розвиток міжмовних контактів (на матеріалі німецької мови) // Проблеми української термінології: Матеріали 5-ї міжнародної наукової конференції «Словосвіт '98». – Львів, 1998. – С. 80–83. **6.** *Вакулик І.І.* Запозичення з класичних мов у науковій термінології сучасних європейських мов (на матеріалі юридичних та економічних термінів української, російської, німецької, французької, англійської мов): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. – К., 2004. **7.** *Васильева Н.В.* К семантическому и функциональному описанию греко-латинских терминологических элементов в лингвистической терминологии // Вопросы языкознания. – 1983. – № 3. – С. 71–79. **8.** *Гнатишена І.М., Кияк Т.Р.* Словник інтернаціональних терміноелементів грецького та латинського походження в сучасній термінології. – К., 1996. **9.** *Дворецкий И.Х.* Древнегреческо-русский словарь: В 2 т. – М., 1955. **10.** Интернациональные элементы в лексике и терминологии / И.К. Белодед, В.В. Акуленко, А. Граур и др. – Харьков, 1980. **11.** *Канделаки Т.Л.* Семантика и мотивированность терминов. – М., 1977. **12.** *Кочан І.* Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові: Монографія. – Львів, 2004. **13.** *Кочан І.М.* Слова з міжнародними терміноелементами в сучасній українській літературній мові // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 62–66. **14.** *Крыжановская А.В., Симоненко Л.А.* Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии. – К., 1987. **15.** *Крысин Л.П.* Русское слово, свое и чужое: Исследования по современному русскому языку и лингвистике. – М., 2004. **16.** Латинский язык: Учеб. для пед. ин-тов по спец. «Иностр. яз.» / В.Н. Ярхо, З.А. Покровская, Н.Л. Кацман и др.; / Под. ред. В.Н. Ярхо и В.И. Лободы. – М., 1995. **17.** *Лотте Д.С.* Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы методики. – М., 1961. **18.** *Ніколаєва А.О.* Структурно-семантична характеристика термінології програмування, комп'ютерних мереж та захисту інформації: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Х., 2004. **19.** Новый словарь иностранных слов / Под. ред. В.В. Адамчика. – Минск, 2005. **20.** *Овчаренко В.М.* Структура і семантика науково-технічного терміна. – Х., 1968. **21.** *Панов М.В.* Об аналитических прилагательных // Фонетика. Фонология. Грамматика: К семидесятилетию А.А. Реформатского. – М., 1971. – С. 240–253. **22.** *Пономаренко В.Д.* Словотвірна семантика іменників-відадієтивів сучасної української мови (проблема фразеологізації значень дериватів): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Х., 1996. **23.** *Присяжнюк М.С.* Російсько-український медичний словник професійної мови фахівців з внутрішніх хвороб (із тлумаченням термінів). – К., 1995. **24.** Русско-украинско-английский медицинский словарь / Сост.: Е.И. Шапкин, В.В. Никонов, В.Е. Шапкин; Под. ред. проф. В.В. Никонова. – Х., 1998. **25.** *Старовойт Ю.* Обережно – термінологія // Проблеми української термінології: Матеріали 6-ї міжнародної наукової конференції / М-во освіти і науки України. – Львів, 2000. – С. 154–155. **26.** *Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В.* Общая терминология: Вопросы теории. – М., 1989. **27.** Українсько-російський словник наукової термінології / За заг. ред. Л.О. Симоненко. – К., 2004. **28.** Физический энциклопедический словарь / Гл. ред.: А.М. Прохоров. – М., 1983. **29.** *Фролова Н.Е.* Греко-латинские терминологические и терминологическое словообразование при обучении иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 1998. – № 4. – С. 20–23. **30.** Химический энциклопедический словарь / Гл. ред. И.Л. Кнунянц. – М., 1983. **31.** *Шелов С.Д.* Термин. Терминологичность. Терминологические определения. – СПб., 2003. **32.** Энциклопедический словарь медицинских терминов / Гл. ред.: Б.В. Петровский: В 3-х т. – М., 1982–1984.

АННОТАЦІЯ

Цель данной статьи – критика традиционных подходов к семантизации терминов-композигов греко-латинского происхождения. На материале терминологии различных терминосистем описывается суть традиционных методик анализа семантики, вскрываются их противоречия и недостатки. Намечаются альтернативные пути решения описанных проблем словообразовательной семантики.

SUMMARY

The objective of the present article is offering the critique of the traditional approaches to the semantic analysis of the compound terms of Greek and Latin origin. Drawing examples from the terminology of different fields the author describes the core features of the traditional methodologies for semantic analysis and discovers their inconsistencies and shortcomings. Alternative ways for the solution of the problems described are laid out.